

ПРИЛОЗИ

Љиљана ЈОКИЋ*

НЕКА ПИТАЊА ПОЛОЖАЈА ЖЕНЕ У ПРАВУ СТАРЕ ЦРНЕ ГОРЕ

Улога жене у друштву у старој Црној Гори је једна од особености црногорског обичајног права. Суровост живота својствена овом простору и овдје је оставила свој печат. Несхватљиво је до којег је степена патријархална традиција показивала своје предрасуде у односу на женски род и утицала на развитак култа мушке супериорности. И сам помен мушког имена изазивао је код жене "страхопоштовање", што је водило женској покорности, важној особини традиционалног друштва.¹ Традиција у Црној Гори је била врло захтјевна, готово немилосрдна, према женском роду.² Од малих ногу женска дјеца се уче тешким животним лекцијама како би била спремна да изађу на крај са физичким и психичким захтјевима невјероватно сурове Црне Горе. У тој вјечној борби, далеко од свијета и у достојанственој усамљености, морале су изнићи снажне женске природе." Задата ријеч, синоним је за Црногорку. То је жена удата за човјека којег није ни познавала, која му је подигла дјецу у ужасним условима од којих је многу укувала још у пеленама. Жена која је обавезно губила мужа, синове и браћу у ратовима, поморима глади и крвним осветима",³ и остала, при том, достојанствена у свим недаћама које су је задесиле.

Полна дискриминација испуњавала је сваки вид живота, поготово онај јавни. Црногорка је много пазила да јавно не потцијени мужа и да не угрози његов ауторитет. У јавности, она је морала да ћути у његовом присуству. А ни код куће није било много боље. Мушкарац је владао, а жена је, препуштена судбини, слушала и служила. Живот јој је проми-

* Аутор је ванредни професор на Правном факултету у Подгорици.

¹ В. Вујачић; *Етос Црногорки*, Подгорица, 1996.г. стр.42.

² Познато је да Црногорац када говори о својој жени или кћерки обавезно дода оно *опростите*. Каже: ја имам једног ђетића, и да опростите, двије ђевојке - што рјечито говори о односу према женском роду.

³ З. Милић; *Туђа вечера*, Подгорица, 1996. стр.23.

цао у сјенци њеног мужа и осталих мушких чељади. Чак су и најмлађи мушкарци у кући имали више ауторитета и од најстаријих жена.⁴ Служити мужу, то је била мисија жене.⁵

Данилов законик, иако донијет пола вијека након *Законика Петра I*, не издиже се много изнад ове суморне слике. Законодавац није имао довољно снаге и одлучности да прекине снажну традицију и изједначи мушкарца и жену у правима и обавезама. То долази до изражаја поготово у неким породичноправним и насљедноправним одредбама.

У области породичног права *Законик* је у знатном степену уважио правила обичајног права и подигао их на степен законске норме. У до-тадашњој традицији, коју *Законик* досљедно чува, жена је била у специфичном прелазном положају: од објекта ка субјекту права.⁶ *Законик* је остао на терену патријархалних схватања; потенцира врховну власт мужа, односно оца породице, те потпуну му потчињеност жене и осталих "чељади", према којима он не показује посебну обазривост. Интерес мужа је увијек изнад интереса жене. Жену у породици одликује трпеливост, радиност и припадност дјечи и мужу, а мушкарцу је својствена ратничка и произвођачка дјелатност.

Склапање брака путем *отмице* је била честа појава за црногорско друштво у вријеме стварања државе. Жена је била објект, а не субјект отмице. Трагови отмице живи су како у писаним споменицима тако и у народној свијести. Отмице жене *Данилов законик* инкриминише као тешко кривично дјело, са идентичном формулацијом као у свом претходнику, *Законику Петра I*. "Који би чојек узео жену иза жива мужа или би уграбио ђевојку коју му не буду ђевојачки родитељи или својта или близика ђевојчина допуштила, која живије родитеља нема по закону и обичају наше православне источне вјере, такови да се има ћерат како безаконик и грабителъ туђе дјече и да му стана у нашу земљу није, а његово имуће да се процјени и раздјели као и онога који самовољно чојека убије" (чл. 69. 2. 3).

Казна *прогонства*, иначе својствена старим народима, сматра се изузетно тешком јер је прогнаник лишен заштите своје заједнице и фактички осуђен на смрт. Међутим, *Данилов законик* за разлику од свог претходника (*Петровог законика*), дозвољава брак и без воље родитеља, ако је дјевојка "добровољно одбјегла" - отишла с момком. За такав случај *Законик* даје за своје вријеме интересантно образложење: То им

⁴ А. Александров; *Црногорка у приватном и друштвеном животу*, Записи 12, XXII, 1939, Цетиње, стр. 373.

⁵ Супериорно понашање мушкарца према жени било је често само фасада иза које се прикривала стварна неприкосновеност жене и њена моћ. Она је, у ствари била стуб породице коју је без обзира на околности, готово увијек успијевала да очува.

⁶ В. Јовићевић; *Данилов законик - снага државе*, Подгорица, 1994, стр. 311.

се онда - каже *Законик*, не може ништа јер их је "сама љубав везала".⁷ Дакле, у вријеме књаза Данила одражавају се промјене у моралним и друштвеним схватањима до којих је у одређеној мјери дошло, па се блаже гледало на непоштовање старих обичаја. Овакво одређење је показатељ све веће индивидуализације личности и њене еманципације од друштвеног колектива.

Број брачних и ванбрачних преступа у Црној Гори није био занемарљив, што представља изненађење с обзиром на то да је Црна Гора важила за конзервативну и пуританску средину. Прекршаји против полног морала били су врло ригидни. Поготово је био строг режим прописа у односу на женино невјерство, чиме је требало отклонити могућност да она донесе "туђу крв" у кућу. Преварени муж имао је право да убије жену и њеног љубавника с којим би је ухватио у прељуби (чл. 72. 2. 3). Ради се о типичном злочину из страсти који су многа законодавства онога времена декриминизовала, па је у црногорски избор конципиран на истом плану.⁸ Ако би прељубница ипак успјела да побјегне, кажњавана је на вјечно прогонство - "да јој стана у нашој земљи није". Из објављених судских пресуда се види да се практиковало и "кидање носа" жени невјерници од стране превареног мужа.⁹ Сматрало се да је то адекватна казна јер невјерницу обиљежава за цио живот, а дјелује и застрашујуће на околину.

Од жене се тражи вјерност мужу не само и браку него и након његовог фактичког престанка. Ако жена пркоси мужу или се непристојно влада, муж је властан да јој ускрати издржавање, "а она нека живи како зна" (чл. 66. 2. 3).

Архивска грађа је богата подацима о ванбрачним преступима, који најчешће завршавају рођењем ванбрачног дјетета. Сходно томе, проблем ванбрачне дјеце је био врло акутан.¹⁰ Прељуба која је резултирала рођењем дјетета законски је третирана на два начина: 1. Ако би неже-

⁷ Упркос савременом законском рјешењу које установљава слободну вољу брачних супружника као најважнији услов за склапање ваљаног брака, за овакву дјевојку се у народу каже: "Тешко земљи куда војска прође, и ђевојци која сама дође". (П. Ровињски, *Црна Гора у прошлости и садашњости*, том II, стр. 183.)

⁸ С. Мариновић, Р. Вукотић, М. Дакић; *Црногорско судство кроз историју*, стр. 261.

⁹ Пресудом Сената од 1857. г. ослобођен је оптужбе окривљени муж што је својој невјерној жени откинуо нос (Извор: Ј. Јовановић; *Сентенције црногорског Сената*, Архив, бр. 3. од 25. 10. 1910. стр. 188).

И данас на црногорском селу старији људи за неку нечасну радњу кажу: "Носа окидена"

¹⁰ О томе свједочи број законских инкриминација (чл. 71, 72, 74.2.3.), као и бројни правни акти. Велики суд 11. IX 1884. г. доноси *Наредбу о ванбрачним преступима* бр. 1743.- "да стану на пут" порасту ванбрачних преступа и обезбједи средства за издржавање ванбрачне дјеце. *Закон о ванбрачној дјеци* од 30. III 1894.г.: у редакцији В. Богишића регулише ове односе по узору на развијено европско право. Законик је у примјени до 1914. г. и касније, и Његов основни циљ је да смањи број ванбрачне дјеце.

њен човјек "дјевојку или удовицу осрамотио", а не би хтио је узети за жену, био је дужан да плати 130 талира (што је била вриједност просјечног црногорског имања). 2. Међутим, ако је ожењен мушкарац "погријешио" са дјевојком или удовицом, био је дужан за издржавање дјетета такође да плати 130 талира и "да буде затворен у тамницу 6 мјесеци". Ова норма је сачињена у духу канона православне цркве, с циљем да се учврсти институција брака.

Дјевојка или удовица која роди ванбрачно дијете "нема лијека ничесова" (чл. 71), што ће рећи да таква "погрешилица" губи сва права у роду и дому (право на издржавање, опрему - ако је дјевојка, а ако је удовица - губи право на удовички ужитак и право на остојбину).

Инфериоран положај жене у односу на мушкараца долази до изражаја и код развода брака. Додуше, развод брака који се до 1855. г. практиковао у Црној Гори (истина ријетко), по *Даниловом законуку* више не постоји, осим у случајевима погрешака и недостатака код брачних другова које црква прихвата као бракоразводне узроке (чл. 76). То су: блуд, рађење о глави брачног друга, мржња и крађа. *Данилов законик* предвиђа само "распуст", тј. одвојени живот или раставу од стола и постеље онда када је међу супружницима неподношљив даљи заједнички живот. Међутим, патријархални назори о браку у пракси су и даље често доводили до самовољног тјерања жена, нарочито у случају ако су ове нероткиње. На нероткињу се гледало са ниподаштавањем, јер је углед жене био у материнству. Насупрот томе, женама које би без разлога оставиле своје мужеве забрањено је било да посјећују пазаре, сеоска кола, скупштине, јер би у противном биле изложене бешчастећој казни - тољагању.¹¹ Овакве и сличне мјере требало је да саобразе породицу потребама мужа.

Као резултат потчињеног положаја жене у односу на мушкараца и њен кривичноправни статус је поштрен. Казне за иста кривична дјела против жене често су страшније него за мушкараца, отуда је и физички и морално деградирају. Смртна казна над женом се не извршава стријељањем, јер је стријељање само за онога "ко пушку носи". Било је срамно "жену убити пушчаним прахом и оловом, будући да она није за то, да се оружјем брани, нити ко на њу оружјем насрће". Смртна казна каменовањем била је "ексклузивно право" жена, премда то непосредно не произилази из слова *Законика*.¹² Међутим, каснија пракса је демантовала ову законску неистину па су "грешнице" осуђиване на казну затвора.¹³

¹¹ *Наредба Великог суда о распуштеницама и њиховом понашању на јавним мјестима*, Зборник II, 76.

¹² Ближе о смртној казни каменовањем: С. Маринковић, *Државни ритуал смрти*, Нови Сад - Подгорица, 1996, стр. 144-146 и 139.

¹³ В. Богишић; *Опаске о Даниловом законуку*, одговор уз чл. 74.

Тенденција подређивања положаја жене интересима мужа долази до изражаја и у неким другим законским одредбама. Тако, *покрађа* мужа од стране жене инкриминисана је у чл. 77 *Даниловог законика*. Жена која би мужа крала има се први и други пут казнити тамницом, а трећи пут кажњава се тољагањем и бива са мужем распуштена. Нема прописа који би излагао казни мужа, за случај да овај жену покрада. И код кривичног дјела *клевете* - мушкарац преступник бива кажњен новчаном глобом. Ако је извршилац дјела жена, клевета има тежи - квалификованији вид, а жена биће кажњена новчаном глобом и затвором.

Инфериоран положај жене у односу на мушкарца још више долази до изражаја у насљедноправним одредбама *Даниловог законика*. Законодавац у области насљедног права даје предност мушкарцима у односу на жене, односно мушкарци искључују жене из насљедства. Овакав став законодавца о одређеном положају жене у насљедном праву је израз традиционалног схватања да имовина треба да остане у колективу мушкараца, а не да се из њега износи. Очигледно је да још нијесу били сазрели економски и социјални услови за изједначавање полова у насљеђивању, те је свијест колектива и даље полазила од става да се ионако оскудна добра не смију умањивати. Зато су у овом дијелу *Законика* изостала напредна рјешења.

Не само да су редукована насљедна права женске дјеце, већ и удовице. Наиме, удовица не може наслиједити имовину после смрти мужа. Она само има право да ужива мужевљево имовину за свог живота. После смрти жене имовина се има подијелити синовима уколико су тада пунољетни, а ако још нијесу имовина ће се до њиховог пунољетства налазити под старатељством.

Кћери се јављају као насљедници једино ако нема синова. Чак ни у том случају кћери не могу наслиједити оружје. Оно припада најближим мушким сродницима (чл. 54. 2. 3). Ово долази из разлога што оружје у народу има нарочиту вриједност. Представља свето црногорско знамење и симбол непресталне борбе против Турака, па се зато оставља мушким сродницима. Међутим, оставилац је могао тестаментом оставити оружје кћерима. Тако је жена као подређена личност и супсидијарни насљедник, некада, истина ријетко, била у прилици да добије у посјед ствари које су биле ексклузивно право мушкараца. Ако је оставилац, осим женске дјеце имао и сестара, њима ће припасти 1/3 зооставштине, а остатак 2/3 добиће кћерке (чл. 54.2.3). Држи се да су сестре до удаје допринијеле у привређивању у кућној заједници свог брата, па се тзв. теткинство даје као правична надокнада за њихов рад (чл. 55.2.3).

Под утицајем схватања да непокретна имовина треба да остане мушком породици, нижи судови су се опирали насљедном праву кћери и

сестара оставилаца. Велики суд је ломио отпор средине и инсистирао на стриктном поштовању установе теткинства из чл. 54 *Даниловог законика*.¹⁴ Ако, пак, послје очеве смрти остане у кући само једна неудата кћерка, без браће и сестара, она наслеђује сву имовину (чл. 552.3).

За разлику од некад "крњег" права сестре - безбратнице (прије *Даниловог законика* дјевојка би кућу и окућје оставила роду, за баштину би примила неку симболичну накнаду, а удио у комунским добрима није ни потраживала), она је у овом случају призната за пуноправног сљедбеника оца. Оваква оријентација је на путу пуне наследноправне еманципације жене.

Пошто женска дјеца немају право на наслеђе, мираз представља компензацију за њега, мада давање мираза није обавезно, већ факултативно пошто је то питање добре воље родитеља.¹⁵ Ако је кћерка из родитељске куће однијела мираз, па умре без дјеце, њена оставшина се дјели на њену браћу, или на њене сестре (ако браће нема) или, ако их нема, на најближу родбину (чл. 562.3). Дакле, имовина се враћа њеном роду. Законодавац је имао у виду снажну родбинску традицију црногорске средине да све оно што је припадало роду, треба и да се врати. Међутим, ако мајка остави иза себе потомство, сљедује да оно "наслеђује материнство".

Законик је у чл. 51-52 регулисао положај *удовице*. Она је уживала имовину свога мужа до смрти или преудаје. У случају да се преуда или напусти мужевљев дом и поврати се у род, припада јој надокнада позната по имену *остојбина*. Остојбина је самоникли, аутохтони институт обичајног права којим законодавац изражава хумани однос према удовици. Творевина је високе правне народне свијести да се удовици обезбиједи сигурност послје мужевљеве смрти и правилна надокнада за случај напуштања дома за све оне године рада и доприноса у кућној заједници. Остојбина је износила 10 талијера за сваку годину брака проведenu са мужем и ако удовица нема дјеце, а ако има дјеце добија у случају мушког дјетета 1 цекин за годину, а у случају женског дјетета 2 цекина годишње.¹⁶ Овакво поређење је прописано да би дјеца имала што више средстава, посебно мушка, јер тада удовица добија сасвим мало, а дупло више када су женска дјеца у питању. Она су једноставно "на мањој цијени" што је рецидив општег и инфериорног статуса женске дјеце у друштву.

¹⁴ А.Ц.Р.Ц.Г. Велики суд, нар. и расп. бр.701-1500 Н 1128.

¹⁵ Неки аутори заступају супротан став, истичући да је судска пракса демантовала законско одређење тако што је мираз био традиционална установа коју *Законик* никада није дерогирао. (М. Вуковић, *О дјеловима и другим правилима појединих укућана ка на нераздјељени домаћи иметак*, Правни зборник, бр. 6. 1933.г. стр.251.

¹⁶ Судска пракса се еластично повијала, често смањујући наведене износе, због материјалних прилика и оскудице. Архив Црне Горе - Цетиње, бр.87. од 26. IX 1870.

Пред духом времена и утицајем спољашњих околности, временом су све више слабили патријархални односи. Живот у Црној Гори се организује на нов начин, па и породица доживљава крупан друштвени преображај у правцу хуманијих и савременијих односа. То поготово важи за положај жене у њој.